

БЕЗДОМНІСТЬ: СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ

У статті розглядаються проблеми бездомності як одного з негативних проявів у сучасному суспільстві, а також причини, які її породжують, та пропонуються шляхи подолання цього соціального явища. Висвітлюється питання ставлення студентської молоді до проблем бездомності.

Ключові слова: бездомність, бомж, безхатченки, бродяжництво, неробство, асоціальні елементи, соціальні хвороби, алкоголізм.

В статье рассматриваются проблемы бездомности как одного из негативных проявлений жизни современного общества, а также причины, которые её порождают, и предлагаются пути преодоления этого социального явления. Освещается вопрос отношения студенческой молодёжи к проблемам бездомности.

Ключевые слова: бездомность, бомж, бездомные, бродяжничество, безделье, асоциальные элементы, социальные болезни, алкоголизм.

The article discusses the problem of homelessness and suggests ways of dealing with this negative social phenomenon. It deals with the issue of how students treat the problem of homelessness.

Key words: homelessness, vagabond, homeless, vagrancy, inactivity, asocial elements, social disease, alcoholism.

Таке явище, як бездомність, і така категорія населення, як бездомні люди, існували у всі часи і існують у всіх без винятку суспільствах. Навіть у Радянському Союзі мала місце скрита бездомність і, як її наслідок, – неробство. У 1970-ті роки у мовному обігу з'явилося слово «бомж» (російська аббревіатура – особа «без определённого места жительства»). Люди, котрі ніде не працювали, – волоцюги, закоренілі п'яниці – перебували під пильним наглядом міліції та місцевої влади. Автор статті за радянських часів працював головою сільської ради і пам'ятає, як дільничний інспектор із членами народної дружини відвідували місця збору асоціальних елементів та примусово направляли їх на антиалкогольне лікування, примушували за допомогою місцевої влади працевлаштовуватись. Зауважимо те, що прийоми, які застосовувалися до зазначеної групи осіб, були далекі від демократичних, але вони, як свідчить практика, давали позитивний результат. Закон був суворим також до нероб та волоцюг: особи, які вели паразитичний спосіб життя, могли, згідно зі статтею 214 Кримінального Кодексу УРСР, «впевнено» отримати від одного до чотирьох років позбавлення волі. Переважаюча кількість алкоголіків за рішенням народного суду направлялася на примусове лікування у спеціальні медичні заклади – ЛТП (лікувально-трудова профілакторія). Прикладом «викорінення» бродяжництва та неробства є тотальне вивезення бомжів за «101-й кілометр» під

час підготовки до XX Олімпійських ігор у Москві та Ленінграді.

Не зникло таке негативне соціальне явище, як бездомність, і в наші часи. Існує воно, на жаль, і в Україні. Протягом деякого часу наше суспільство замовчувало цю проблему, відштовхуючи бездомних людей, не намагаючись шукати витоки цього ганебного явища та зрозуміти фактори, що його породжують.

Відповідь на питання «звідкіля беруться бездомні люди?» знаходимо в статті «Бездомность как одно из проявлений жизни современного общества» одного з російських дослідників цієї проблеми М. Біонишева. Він перераховує ряд факторів, що сприяють виникненню цієї категорії людей. Серед таких факторів виокремлено зовнішні (неможливість знайти роботу або вкрай низький заробіток, щоб оплачувати житло; слабка соціальна підтримка або взагалі її відсутність; відсутність сімейної солідарності, сімейне насилля; бездомність після вивільнення з місць позбавлення волі тощо) та внутрішні (схильність до пороків, нездатність адаптуватися до нових умов життя, особистісні риси характеру, низький рівень освіти тощо). На основі аналізу літератури з цієї тематики дослідник доходить висновку, що бездомні – характерна ознака сучасного суспільства із західною (ринковою) економічною парадигмою. Кількість осіб, що входять до цієї соціальної групи, залежить, вважає він, не стільки від стану економіки держави, скільки від соціальної

політики, яку проводить держава. Автор зазначає, що посилення ліберальних тенденцій при звуженні державних соціальних програм та відсутності альтернативного розвитку діяльності недержавних, громадських організацій, які могли б узяти на себе функцію соціального захисту вразливих прошарків населення, дає значний стимул розвитку індивідуалізму в суспільстві. В результаті частина членів суспільства виштовхується у боротьбі за соціальні блага на периферію або взагалі позбавляється цих благ. Зрозуміло, що людина, яка не має свого житла, «виключається» із суспільства, значимість її в очах неї самої, і в очах оточуючих мінімальна.

Інша російська дослідниця О.П. Демушкіна вважає, що на пострадянських теренах основними причинами бездомності є: недостатня кількість дешевого житла в країні; безробіття, низький дохід сімей і окремих громадян; соціальне здоров'я суспільства, девіація окремих громадян; слабкі можливості реалізації соціальних програм, націлених на здійснення матеріальної та іншої допомоги малозабезпеченим сім'ям, групам ризику тощо [1, с. 171]. До них також можна додати природні лиха, неможливість сплатити кошти в банк за придбане в кредит майно, фінансові борги, сімейні негаразди, розлучення, пияцтво, алкоголізм, наркоманія, шахрайство. Інколи причиною того, що людина йде з дому, є насильство в сім'ї, сексуальні домагання з боку інших членів родини тощо. Частина бомжів є жертвами квартирних махінацій, фінансових пірамід. Отже, вчені називають широкий спектр причин бездомності на пострадянському просторі.

За даними соціологічних досліджень серед бездомних переважають чоловіки – близько 70 %, майже 80 % становлять особи працездатного віку, 35 % – це люди 20-40-річного віку, понад 50 % – особи від 40 до 60 років. Також певну частку (6 %) серед даної категорії громадян становлять люди похилого віку та інваліди [3, с. 42]. Серед безхатченків значна кількість колишніх кваліфікованих робітників, кожен п'ятий з них має середню або спеціальну, незакінчену вищу та вищу освіту. Частина дослідників вважає, що бомжами в основному стають люди, які не можуть пристосуватися до змін, що відбулися в суспільстві після розпаду СРСР; інші при розгляді причин бездомності акцентують увагу на труднощах у подоланні фінансової скрути, пошуку роботи; деякі основною частиною поповнення «армії бездомних» називають колишніх «зеків» з їх неадаптованістю до сучасних умов життя, неможливістю знайти свою «нішу» у суспільстві після звільнення з місць позбавлення волі [2, с. 8].

Місце проживання бездомних громадян – залізничні, автобусні та аеровокзали, підвальні приміщення багатоповерхівок, міські теплокомунікаційні мережі тощо. Погано вдягнених, у стоптаних черевиках, напівголодних, немитих людей з великими сумками (за принципом «все своє ношу з собою») можна бачити біля смітників,

баків для збору сміття і звалищ у пошуках їжі та засобів для існування.

Сучасний стан економіки, викликаний спадом виробництва, зменшенням кількості робочих місць, скороченням штатів, звів шанс бездомної людини знайти постійну роботу практично до нуля. Особи без житла, без паспорту, а отже, і без прописки перебувають випадковими заробітцями, добувають засоби для існування жебракуванням, дрібними крадіжками на городах, присадибних ділянках, дачах тощо.

В соціальному вимірі бездомні знаходяться поза суспільством, практично виключені з нього. У відповідь на таке становище безпритульні починають з часом утворювати свою ієрархію. Через певну спеціалізацію на найнижчій ієрархічній сходинці знаходяться «пляшечники», тобто ті, хто існує завдяки збору скляних та пластикових пляшок. Трохи вище сходинку займають «металісти». Назва говорить сама про себе. Це категорія людей збирає або краде металобрухт та макулатуру. Наступна категорія «інваліди» – це особи з обмеженими фізичними можливостями, які збирають милостиню у людних місцях (вокзали, церкви, підземні переходи у великих містах, міський транспорт тощо). Значна кількість осіб з них, як правило, – чоловіки, одягнені у камуфляжну військову форму, так звані «афганці», що нарочито демонструють своє каліцтво. Часом деякі з них свідомо роблять себе каліками, намагаючись таким чином викликати у перехожих співчуття та жалість до себе. Певна їх частина є резервом для кримінального світу.

В процесі вивчення проблеми вдалося з'ясувати, що інколи бомжі проявляють значну активність у боротьбі «за місце під сонцем». Так, переважна частина з них має свою територію діяльності на ринку, авто- або залізничному вокзалі, біля церкви, на міському кладовищі тощо, де вони збирають милостиню, макулатуру, металобрухт, «досліджують» сміттєві баки. При посяганні на чужу територію виникають значні конфлікти з образами, навіть застосуванням фізичної сили. Мають місце факти, коли особи без визначеного місця проживання проявляють бажання впливати на певні території, де вони «розмістили власний бізнес». Наприклад, декілька груп безхатченків, приблизно двадцять чоловік, на основі усної домовленості, після тривалих «розборок», поділили між собою на ділянки сміттєзвалище, що утворилося у глиняному кар'єрі цегляного заводу біля с. Мишковка, на сфері «господарської діяльності», тобто на право та можливість без перешкод збирати кольорові та чорні метали, макулатуру, дрова, гумовотехнічні вироби, відходи будівництва – цеглу, каміння тощо та продавати їх.

Цікавий психологічний фактор: бездомні в процесі пристосування до нових умов існування стають великими фантазерами. Деякі з них створюють собі імідж героїчної людини, якій доля приготувала важкі випробування, складають

легенди про своє минуле. Частина з них відіграє роль воїнів-афганців, учасників бойових дій, жертв аварій на залізниці, автомобільному та морському транспорті, терористичних актів, шкідливого виробництва тощо. Інша частина безхатченків, за їх словами, жебракують з метою зібрати кошти на витратне лікування близьких людей – дітей, батьків або поїздки додому. Ні перша, ні друга причина, як правило, не відповідає дійсності.

З метою отримання правдивої інформації про минуле осіб без визначеного місця проживання члени дослідницької групи особисто спілкувалися з 15 такими особами. Було виявлено, що у кожному випадку божмі говорили неправдиві, надумані речі про себе. Вияснилося, що принаймні половина з них могла б повернутися до своїх родин, доклавши певних зусиль до зміни свого соціального статусу та відмовившись від нинішнього аморального способу життя. Але, як не дивно, частину з них влаштовує такий спосіб існування, і вони не прагнуть його змінювати.

У процесі розробки теми вдалося також встановити, що останніми роками осіб, які не мають де жити, активно використовують власники фермерських господарств під час польових робіт у якості дешевої робочої сили, для охорони полів, врожаю, сільськогосподарського інвентарю, майна тощо, а після збору врожаю сільгоспкультур – як охоронців з правом проживання у вагончиках, куренях, землянках, що розташовані у лісосмугах. Оплатою охоронцям-бомжам є дешеве харчування та інколи горілчані напої.

Значна кількість безпритульних є носіями різних соціально небезпечних хвороб, таких як ВІЛ/СНІД, туберкульоз, педикульоз, венеричні захворювання, короста тощо. Цьому є докази. Так, у медичних закладах області за сім останніх років 10 369 безпритульних пройшли амбулаторне та 359 – стаціонарне лікування. За дослідженнями Л. Качан і О. Косенко, серед бездомних 13 % хворіють на відкриту форму туберкульозу, 32 % – страждають на шлунково-кишкові хвороби та 14 % – на шкіряні інфекції [3, с. 42]. За I півріччя 2009 року у Миколаєві із 160 обстежених безпритульних виявлено 48 хворих на туберкульоз, 23 – на педикульоз, 7 – ВІЛ-інфікованих, 13 – з іншими соціальними хворобами. Зі вказаної кількості 41 особа пройшла стаціонарне, а 63 – амбулаторне лікування. До того ж у середовищі безхатченків процвітає пияцтво, алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, має місце і проституція.

Аналіз літературних джерел з цієї тематики показує, що за кородоном із зазначеною проблемою давно і успішно працюють. В більшості розвинутих країн світу функціонують заклади, що пропонують різноманітні послуги для бездомних людей: цілодобовий притулок; притулок, де можна переночувати, випрати речі, отримати або приготувати сніданок; центри соціальної адаптації для різних груп клієнтів (колишніх ув'язнених, бездомних жінок тощо); «будинки на півдорозі»; підтримуюче проживання в спеціальних будинках;

підтримка в облаштуванні власного житла; центри релігійних організацій; центри для біженців; комуна для спільного проживання; біржа житла; консультативні центри; центри денного перебування [4, с. 128].

Наша держава до вирішення проблем бездомних впритул підійшла в 2003 році під час парламентських слухань «Про проблему безпритульних громадян і дітей та шляхи її подолання». Дуже своєчасним стало прийняття у тому ж 2003 році Закону України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбули покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк». Адже за даними Державного департаменту з питань виконання покарань щорічно з в'язниць звільняються 50-60 тис. осіб, і з них майже 50 відсотків вимагають соціальної адаптації до нових умов існування.

Наступним у законодавчій базі стосовно бездомних став прийнятий у 2005 році Закон України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей». У ньому наведені визначення застосованих термінів; принципи, за якими здійснюється соціальний захист бездомних; їх права та обов'язки; окреслена система їх обліку, заходи з попередження бездомності та безпритульності. В тому ж році Міністерством праці та соціальної політики спільно з місцевими органами влади було розпочато формування єдиної системи соціального захисту бездомних громадян та осіб, звільнених з місць позбавлення волі. На реалізацію законів було прийнято низку нормативно-правових актів, Кабінет Міністрів України в системі праці та соціального захисту населення створив служби соціального обслуговування бездомних громадян, затвердивши своїми наказами Типове положення про соціальний готель, Типове положення про центр реінтеграції бездомних громадян, Типове положення про будинок нічного перебування.

Практика роботи в царині подолання бездомності доводить, що її важко вирішувати суто адміністративним шляхом. Важливе розуміння: потрібні дії і з боку держави, і з боку громадськості. Нині в Україні функціонує 94 спеціалізованих закладів та установ різних форм власності та підпорядкування, в т. ч. 43 – недержавної власності [5, с. 44], де надаються соціальні послуги бездомним та звільненим від ув'язнення громадянам. Проте говорити про систематичну роботу в Україні недержавних організацій з бездомними і безпритульними поки що не доводиться. Все зводиться до надання їм благодійними фондами натуральної допомоги.

У Миколаєві Центр реінтеграції бездомних громадян був створений ще у 2002 році. За статистичними даними через центр пройшли 1 059 безхатченків. За 6 років за підтримки центру працевлаштовано 1 169 осіб. 923 чол. повернулось у сім'ї, 65 оформили пенсії та матеріальну допомогу; 121 особа без визначеного місця проживання при активній допомозі місцевої влади отримала

паспорт. Лише за листопад 2009 року у центрі знайшли для себе притулок 75 осіб, серед яких 37 – колишніх засуджених.

Лише за першу половину 2009 року міська влада витратила на утримання бездомних громадян 344,5 тис. грн. За I півріччя 2009 року 82,3 тис. грн склали благодійні внески. Наприклад, Миколаївський обласний благодійний фонд соціальної допомоги малозабезпеченим (голова правління – Валентина Василівна Петрушкова) надав допомогу Центру за I півріччя 2009 року на суму 21 233 грн; ВАТ «Миколаївхліб» (голова правління – Анзор Шотович Ішхелі) за той самий період допоміг бездомним хлібом на суму 10 371 грн. Пастор церкви «Віфанія» В'ячеслав Романович Кравчук допомагає нужденним і морально, і матеріально: кошти доброчинців використовуються на придбання медикаментів та дезінфекційних засобів, продукти харчування, оплату комунальних послуг Центру реінтеграції. За неповних 8 років бездомні клієнти Центру реінтеграції отримали 9 773 одиниць одягу та 1 318 пар взуття. За 6 років (з моменту отримання статистичних даних) у притулку використано 90 089 ліжок-місць.

І наостанок нам би вважалось доцільним висвітлити болюче питання – ставлення членів суспільства до цієї вразливої категорії населення – безхатченків. І ось які маємо результати.

Соціологічне дослідження, яке було проведено серед студентів вищих навчальних закладів Миколаєва, показало наявність неоднозначного

ставлення молоді до бездомних. Під час опитування, у якому брали участь 98 юнаків та дівчат, виявлено, що 67 % молодих людей бажають допомогти бездомним, 8 % не бажають цього робити, а 25 % – байдужі до них. Цікавим є той факт, що хлопці більш зацікавлені цією проблемою, ніж представниці слабкої статі. Негативне ставлення до бездомності, як до існуючого соціального явища, яке потребує негайного вирішення, продемонстрували 86 % хлопців та 67 % дівчат, нейтральне – 9 % хлопців і 28 % дівчат. Але насторожує і той факт, що 5 % молодих людей позитивно поставилися до бездомності: 6 % дівчат та 12 % хлопців уявляють у майбутньому себе бомжами, а 46 % дали відповідь «не знаю». Показовим є те, що 8 % молодих людей на запитання «Чи є серед ваших знайомих безпритульні особи?» дали позитивну відповідь.

Отже, надання соціальної допомоги безпритульним є надзвичайно актуальним, адже воно дозволяє їм виживати. Але вирішення проблеми бездомності та безпритульності полягає не лише у тому, щоб нагодувати та одягти. Необхідно створити такі умови у державі, за яких це негативне явище зникло б і не мало коріння для свого відродження. Серед таких заходів головними можуть бути якісна профілактична робота, націлена на попередження безпритульності, яка полягає у своєчасній і повноцінній правовій, психологічній, медичній допомозі тим, хто опинився у скрутній життєвій ситуації і не може розв'язати свої проблеми самостійно.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Демушкіна О.П. Социальная работа. Курсовые рефераты. – Ростов н/Д: «Феникс», 2004. – 352 с.
2. Качан Л. Адаптація та реінтеграція – засоби подолання соціальних хвороб // Соціальний захист. Щомісячний інформаційний та науково-виробничий журнал – № 9 (121) – серпень 2006 р. – С. 8-11.
3. Качан Л., Косенко О. Будьмо милосердними до знедолених // Соціальний захист. Щомісячний інформаційний та науково-виробничий журнал – №12 (124) – грудень 2006 р. – С. 42-44.
4. Семигіна Т., Грига І. Соціальна робота. Робота з конкретними групами клієнтів. Ч. 3. / Видавничий дім «Києво-Могилянська академія». – Київ, 2004. – 166 с.
5. Якимчук Н. Не бомжі, а – люди! Просто наші... // Соціальний захист. Щомісячний інформаційний та науково-виробничий журнал – № 12 (124) – грудень 2006 р. – С. 44-45.

Рецензенти: Ляпіна Л.А. – кандидат політичних наук, доцент;
Коваль Г.В. – кандидат політичних наук, доцент

© Мінц М.О., 2010

Дата надходження статті до редколегії: 12.01. 2010 р.